

Sociaal en Cultureel Planbureau

Verkenning ouderenmishandeling 2010-2014

Sociaal en Cultureel Planbureau
MOVISIE
GGD Gelderland-Zuid

Doel van deze verkenning

Politici, beleidsmakers, en professionals in zorg en welzijn hebben grote behoefte aan kennis over het aantal ouderen dat wordt mishandeld en over de mate waarin ouderenmishandeling wordt onderkend en gemeld. Er is weinig bekend over de omvang, aard en de oorzaken van ouderenmishandeling in ons land (Plaisier en De Klerk 2014). Staatssecretaris van Rijn van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft toegezegd daarnaar onderzoek te laten doen (TK2013/14). VWS heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau gevraagd de schaarse beschikbare cijfers op een rij te zetten. Op basis hiervan wordt ook bekeken hoe de bestaande kennis kan worden aangevuld en verdiept. In deze verkenning presenteren we eerst de voorlopige gegevens over de aard en de omvang van ouderenmishandeling op basis van de registraties door de Steunpunten Huiselijk geweld (SHG's) over de eerste helft van 2014. Vervolgens geven we een overzicht van bevindingen over huiselijk geweld bij ouderen uit enquêtes van de Gemeentelijke of Gemeenschappelijke Gezondheidsdiensten (GGD'en). Tenslotte bespreken we wat deze gegevens betekenen voor de schatting van het aantal slachtoffers in ons land.

Definitie van ouderenmishandeling

Ouderenmishandeling is *al het handelen en het nalaten van handelen van al degenen die in een terugkerende persoonlijke of professionele relatie met de oudere (iemand van 65 jaar of ouder) staan, waardoor de oudere persoon lichamelijke en/of psychische en/of materiële schade lijdt en waarbij van de kant van de oudere sprake is van een vorm van gedeeltelijke of volledige afhankelijkheid*, zie het Actieplan 'Ouderen in veilige handen' van het ministerie van VWS (TK 2010/2011). Belangrijk in deze definitie is de zorgafhankelijkheid van de oudere. Het gaat dus niet om zaken als straatroof of om huiselijk geweld door bijvoorbeeld ruziënde echtelieden. Ouderenmishandeling kan zowel in huiselijke kring als in een zorginstelling plaatsvinden. Plegers kunnen zowel familie of kennissen zijn, of formele zorgverleners zoals beroepskrachten en vrijwilligers. De mishandeling is niet altijd opzettelijk: er is soms sprake van 'ontspoorde zorg' door onwetendheid of overbelasting van de (mantel)zorgverlener.

Het aantal slachtoffers onderbelicht?

Eerder onderzoek uit 1996 (Comijs et al.) wees uit dat 5,6% van de zelfstandig wonende ouderen jaarlijks slachtoffer is van verbaal of fysiek geweld of materieel wordt uitgebuit door een bekende. Volgens de onderzoekers zou dit prevalentiecijfers een onderschatting zijn van het werkelijke probleem, omdat de meest zorgafhankelijke mensen (zoals instellingsbewoners) niet meededen aan de enquête. Uitgaand van de huidige omvang van de Nederlandse bevolking zou dit betekenen dat er nu naar schatting 200.000 ouderen slachtoffers zijn van een vorm van ouderenmishandeling (TK 2010/2011).

Vormen van ouderenmishandeling

Ouderenmishandeling is onder te verdelen in:

- *Lichamelijke mishandeling*
  Bijvoorbeeld slaan of hardhandig beetpakken.
- *Psychische mishandeling*
  Voorbeelden zijn: herhaaldelijk uitschelden, beledigen of isoleren.
- *Financiële uitbuiting*
  Denk aan diefstal, veranderen van het testament en ongewenste bemoeienis met geldzaken.
- *Verwaarlozing*
  Het onthouden van lichamelijke of psychische zorg of voeding.
- *Seksueel misbruik*
  Hier gaat het om ongewenste seksuele handelingen met of in het bijzijn van de oudere.

Signalen van ouderenmishandeling bij het slachtoffer

Signalen die op ouderenmishandeling kunnen wijzen, zijn bijvoorbeeld:

- zichtbaar letsel;
- overdreven schrikreactie bij een onverwachte aanraking;
- onsamenhangende verklaringen over verwondingen;
- depressiviteit of onverklaarbare angst;
- schichtig of teruggetrokken gedrag.

Bron: www.vooreenveiligthuis.nl

VOORBEELD

De weduwe mevrouw De N. (72) leeft sinds zeven jaar met haar enige kind Nico. Hij slaat haar vaak en hard. Nico is verslaafd aan drugs. Hij bedreigt zijn moeder regelmatig met geweld en met de dood, ook in aanwezigheid van de wijkverpleegkundige. Mevrouw De N. weigert aangifte te doen.

Uit: Theo Royers en Maria van Bavel, Oud leed.

Een moeilijk te onderzoeken fenomeen

Zoals de gegevens in deze verkenning aangeven, is het moeilijk goed zicht te krijgen op het aantal slachtoffers van ouderenmishandeling. Dat heeft een aantal oorzaken:

- Ouderenmishandeling is moeilijk bespreekbaar. Schaamte om over het onderwerp te spreken kan ertoe leiden dat mishandelde ouderen dit niet rapporteren.
- Slachtoffers zijn vaak heel kwetsbaar. Ze kunnen daardoor niet in staat zijn om aan een onderzoek mee te doen, bijvoorbeeld als zij erg ziek zijn of cognitieve problemen hebben, zoals bij dementie.
- Mishandelde ouderen zijn voor zorg afhankelijk van de plegers, of dit nu mantelzorgers of professionele zorgverleners zijn. Juist deze afhankelijkheidsrelatie kenmerkt het fenomeen (en onderscheidt deze vorm van geweld van huiselijk geweld). De pleger kan het slachtoffer ervan weerhouden om hulp te zoeken of aan een onderzoek mee werken.
- Onwetendheid speelt ook een rol. Mensen beseffen het niet altijd dat zij slachtoffer zijn.
- Ouderenmishandeling wordt niet altijd herkend. Niet alleen slachtoffers, maar ook familieleden of professionals van de ouderen herkennen de signalen soms niet.
- Ouderenmishandeling wordt vaak niet met opzet gepleegd. Dit is bijvoorbeeld het geval als er sprake is van ‘ontspoorde mantelzorg’: een mantelzorger voor wie de zorg teveel is. De ouderen kunnen dingen door de vingers zien omdat zij met de verzorger – die de pleger is – een persoonlijke relatie hebben en nodig hebben.
- Ook bij ouderenmishandeling door professionele zorgverleners kan sprake zijn van ontspoorde zorg door overbelasting of onwetendheid.
- De definitie van ouderenmishandeling is niet scherp af te bakenen. Er blijven altijd ‘grijze gebieden’. Is er bijvoorbeeld ook sprake van mishandeling als de oudere zich onheus bejegend voelt? Dat betekent voor onderzoek dat het ook moeilijk ‘te meten’ is. Een scherp afgebakende definitie maakt dat je mogelijk gevallen mist en het fenomeen onderschat, een ruime definitie kan tot gevolg hebben dat het fenomeen wordt overschat.

VOORBEELD

Mijnheer en mevrouw C. verzorgen de dementerende moeder van meneer C. Moeder C. woont bij hen in nu hun kinderen de deur uit zijn. Wanneer ze beiden de deur uit moeten, binden ze moeder vast aan haar stoel of bed, omdat zij anders gaat lopen dwalen.

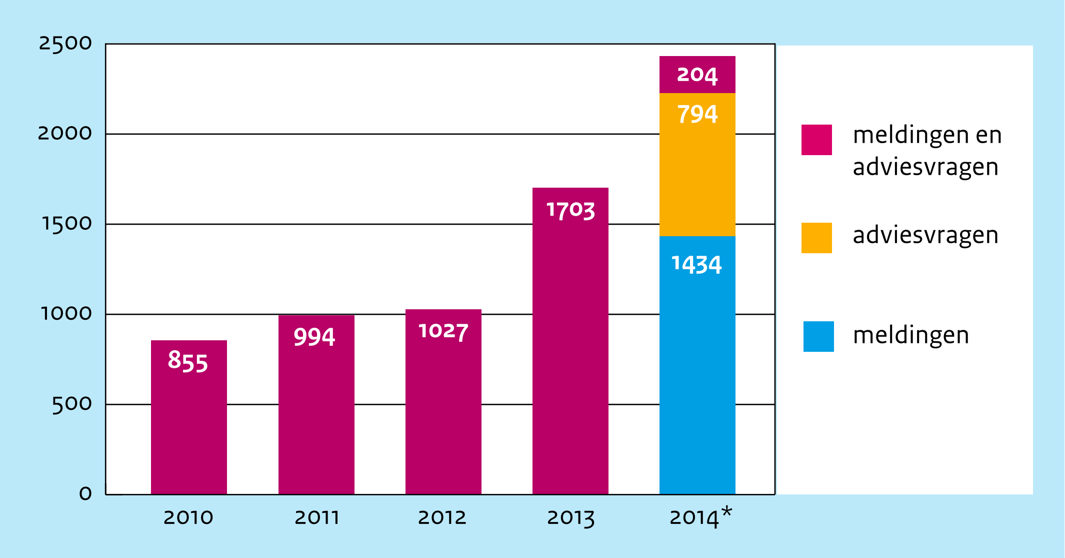
Uit: Theo Royers en Maria van Bavel, Oud leed.

Meldingen bij de Steunpunten Huiselijk Geweld

De Steunpunten Huiselijk Geweld (SHG's) zijn er om slachtoffers, plegers en omstanders van huiselijk geweld van informatie, advies en hulp te voorzien. Zij ontvangen meldingen en adviesvragen die voldoen aan de definitie van ouderenmishandeling (zie kader definitie). Het merendeel van de SHG's legt daarbij een aantal gegevens vast zoals leeftijd, geslacht en woonsituatie van het slachtoffer. In de eerste helft van 2014 (januari t/m juni) werden er bij 27 van de huidige 31 SHG's 717 meldingen van ouderenmishandeling gedaan en kwamen er 397 adviesaanvragen binnen, samen 1114 registraties.[1]

Om een goede vergelijking met eerdere jaren te kunnen maken, schatten we de missende registraties bij. Als we veronderstellen dat er in de tweede helft van 2014 evenveel meldingen en adviesvragen binnenkomen als in de eerste helft van 2014[2], dan zou dat betekenen dat in 2014 er 1434 meldingen binnenkomen en 794 adviesvragen, samen 2228 registraties. De SHG's die nu geen gegevens hebben doorgegeven registreerden in 2013 in totaal 204 meldingen en adviesvragen. Als we ervan uitgaan dat deze SHG's in 2014 hetzelfde aantal meldingen registreren, komen we uit op 2228+204= 2432 meldingen/adviesvragen in heel 2014.[3] In 2013 waren er in een heel jaar, en bij alle SHG's samen, 1703 cases geregistreerd.[4] Het aantal cases waarvoor advies wordt gevraagd of een melding wordt gedaan lijkt dus te stijgen, een trend die al sinds 2010, het jaar waarin de meldpunten voor het eerst de gevallen van ouderenmishandeling registreerden, waarneembaar is. In dat jaar werden er in totaal 855 meldingen en adviesaanvragen over ouderenmishandeling geregistreerd.

Figuur 1
Aantal meldingen van ouderenmishandeling bij de SHG's 2010-2014
(in absolute aantallen)

* Het betreft hier een schatting voor 2014 op basis van cijfers in de eerste helft van 2014 van 27 van de 31 steunpunten.

Bron: 2010-2013: MOVISIE (2014); 2014: aanvullende gegevens van MOVISIE.

1 Door verschillende oorzaken waren in een aantal regio's de SHG's niet in staat om de (volledige) gegevens tijdig te leveren.
2 Er kan sprake zijn van seizoensinvloeden, maar omdat voor 2014 de datum van de melding niet bekend is, kunnen we dat niet nagaan.
3 We houden hierbij geen rekening met de stijging in het aantal meldingen die bij de overige SHG's wordt gezien en die waarschijnlijk ook voor deze ontbrekende SHG's geldt. De cijfers vormen daarom waarschijnlijk een onderschatting.
4 In 2013 en eerder werd het onderscheid tussen adviesvragen en meldingen niet gemaakt. Sinds de wet Meldcode (juli 2013) gebeurt dit wel.

Van ouderenmishandeling naar melden

De toename sinds 2010 in het aantal meldingen hoeft niet te betekenen dat er meer ouderen worden mishandeld. Het laat wel zien dat meer mensen de SHG's weten te vinden. MOVISIE (2014) noemt de Wet meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling die in juli 2013 in werking trad als mogelijke verklaring voor de toename van het aantal meldingen en adviesaanvragen. Deze wet verplicht organisaties en beroepsgroepen in zorg en welzijn, gezondheidszorg en onderwijs om bij vermoedens van geweld in huiselijke kring het stappenplan van de meldcode te hanteren: van signaleren, bespreekbaar maken tot handelen. Het aantal meldingen van burgers is mogelijk ook toegenomen door de landelijke publiekscampagne ouderenmishandeling, waarbij mensen via radio en televisie zijn geïnformeerd wat te doen bij signalen van ouderenmishandeling (MOVISIE 2014).

Aard van de mishandeling

De meeste meldpunten registreren om welke soort ouderenmishandeling het gaat. Zij kunnen meerdere vormen van geweld per melding registreren. Bij veruit de meeste meldingen is sprake van een vorm van psychisch geweld, gevolgd door lichamelijk geweld. In bijna een derde van de gevallen is sprake van financiële uitbuiting.

Tabel 1
Type ouderenmishandeling dat is gemeld bij SHG's, eerste helft 2014
(in procenten en absolute aantallen)[a]

	% incl. onbekend	% excl. onbekend	aantal
psychisch (incl. schending rechten)	57,7	73,0	414
lichamelijk	36,0	45,5	258
financieel	29,6	37,4	212
verwaarlozing	9,5	12,0	68
seksueel	1,5	1,9	11
onbekend	20,9		150

a Per melding kan sprake zijn van meerdere vormen van mishandeling.

Bron: MOVISIE, aanvullend verstrekte gegevens.

VOORBEELD

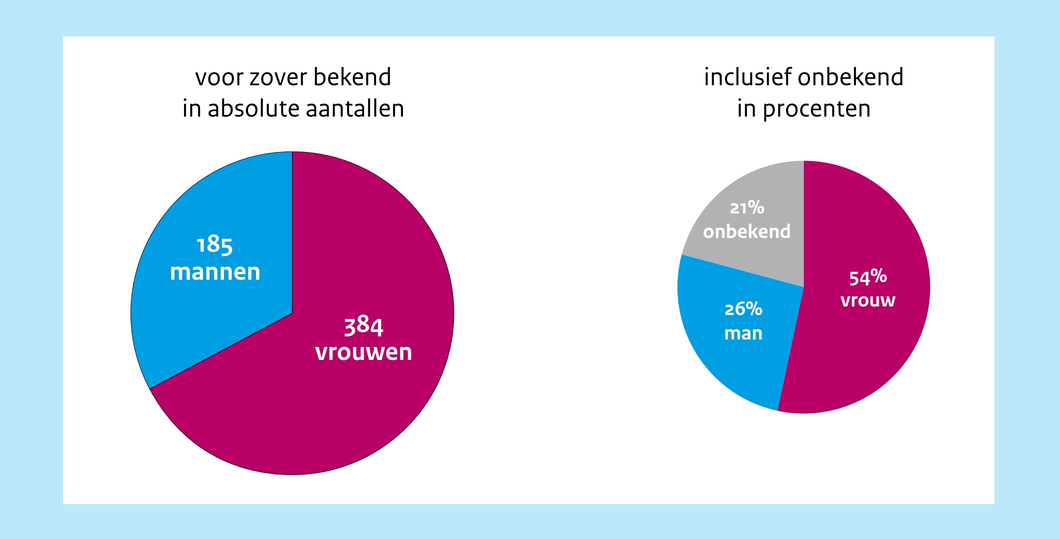
In een zorgcentrum in het noorden van het land zouden vijf dementerende bewoners een jaar lang ernstig mishandeld zijn door twee verzorgsters en een mannelijke verpleegkundige. De andere teamleden meldden de misstanden aan het management, waarna de desbetreffende medewerkers op non-actief werden gesteld.

Uit: Theo Royers en Maria van Bavel, Oud leed.

Kenmerken van slachtoffers

Van de slachtoffers waarover is gemeld (dus exclusief de advies-aanvragen) zijn ook enkele achtergrondkenmerken bekend. Meer dan de helft van de slachtoffers is een vrouw. Dit is mogelijk te verklaren door het grotere aandeel vrouwen in de oudere bevolking: 55% van de ouderen (65 jaar en ouder) is vrouw, in de groep 90 jaar en ouder is dit zelfs 75% (CBS: Statline). De meeste slachtoffers zijn 70-79 jaar oud. Als echter rekening wordt gehouden met de omvang van de bevolking (er zijn minder 80-89 jarigen en nog minder 90-plussers dan 70-79 jarigen) vallen er relatief meer slachtoffers in hogere leeftijdsgroepen.[5]

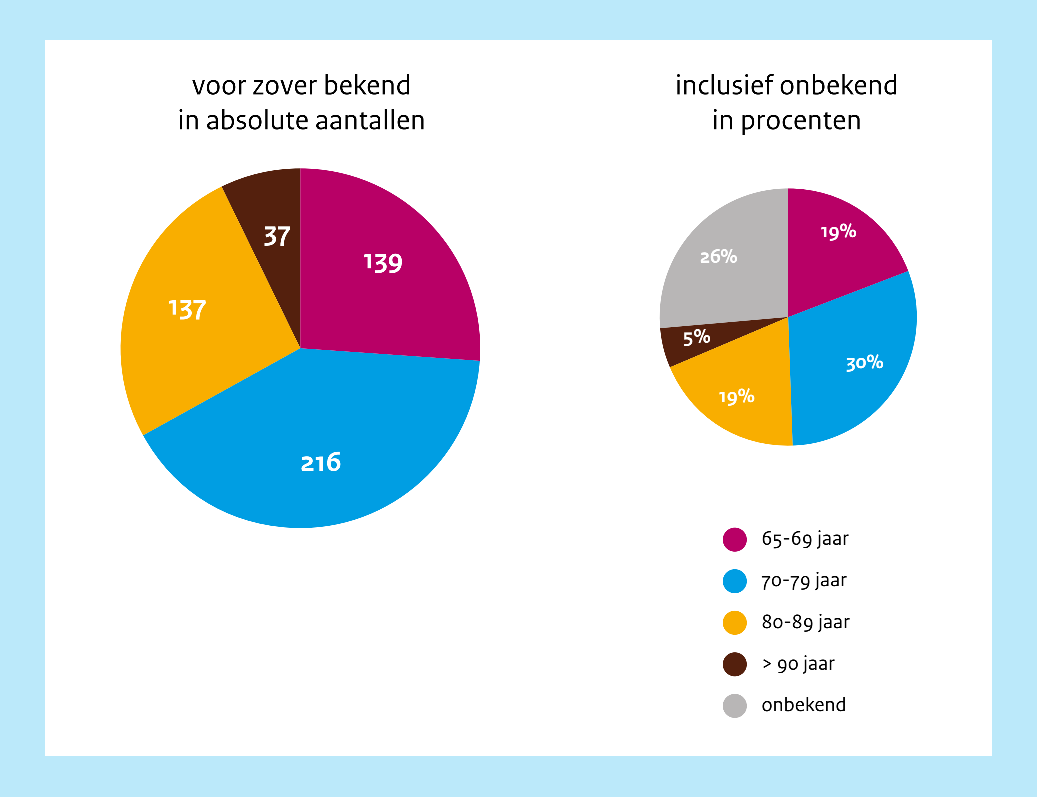
Figuur 2.a
Sekse van slachtoffers ouderenmishandeling gemeld bij SHG's, eerste helft 2014 (in absolute aantallen en procenten)[a]

a Van 148 meldingen (21%) is de sekse van het slachtoffer onbekend omdat deze SHG's dit soort gegevens niet registreren.

Bron: MOVISIE, 2014.

Figuur 2.b
Leeftijdsgroep van slachtoffers ouderenmishandeling gemeld bij SHG's, eerste helft 2014 (in procenten)[a]

a Van 188 meldingen (26%) is de leeftijd van het slachtoffer niet bekend omdat deze SHG's dit soort gegevens niet registreren.

Bron: MOVISIE, 2014.

5 0,32‰ bij mensen >90 jaar versus 0,14‰ in de groep 65-69 jarigen.

Oudere slachtoffers van huiselijk geweld: cijfers GGD

De GGD'en doen regelmatig onderzoek naar gezondheid en gezondheid gerelateerde onderwerpen in de volwassen bevolking met behulp van een enquête. Deze bevat onder andere vragen over het vóórkomen van huiselijk geweld. Huiselijk geweld verschilt van ouderenmishandeling, vooral omdat bij de laatste vorm de zorgafhankelijkheid van het slachtoffer ten opzichte van de dader centraal staat. Bij huiselijk geweld hoeft dat niet het geval te zijn. Er kan bijvoorbeeld sprake zijn van ruziënde echtelieden zonder dat de een voor diens zorg van de ander afhankelijk is. Het aantal oudere slachtoffers van huiselijk geweld dat in dit onderzoek uit 2012 bekend is geeft wel een beeld van het aantal ouderen dat zichzelf als slachtoffer van geweld in huiselijke kring herkent.[6] Het gaat hier alleen om psychisch, lichamelijk of seksueel geweld; naar financiële uitbuiting wordt niet gevraagd.
Uit de gegevens van de GGD'en (tabel 2) blijkt dat 0,6% van de ouderen in Nederland aangeeft in de afgelopen vijf jaar slachtoffer te zijn geweest van huiselijk geweld. Per regio verschillen de percentages enigszins. Omgerekend naar het aantal ouderen in Nederland (2,7 miljoen in 2012) zou dat betekenen dat er in 2012 ruim 16.000 ouderen slachtoffer waren van huiselijk geweld.

Tabel 2
Slachtofferschap van huiselijk geweld, in de vijf jaar voorafgaand aan de enquête, op basis van enquêtes, selectie zelfstandig wonende mensen van 65 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

regio	totaal in enquête (n)	slachtoffer in de afgelopen 5 jaar (%)
Gelderland-Zuid[a]	10.567	0,6
Amsterdam[b]	2.432	0,6
Rotterdam[b]	5.189	0,6
Den Haag[b]	2.521	0,3
Utrecht[b]	620	0,4
Nederland[b]	.	0,6

Bron: a Moerman et al. (2014); b GGD (2014).

6 De toelichting bij de enquêtevraag luidde: Huiselijk geweld is geweld dat door iemand uit de huiselijke kring wordt gepleegd (gezinsleden, familieleden, (ex)partners, huisvrienden). Slachtoffers en daders van geweld kunnen zowel vrouwen, kinderen als mannen zijn. Het kan gaan om: psychisch of emotioneel geweld (getreiterd, gekleineerd of uitgescholden worden, etc.); lichamelijk geweld (mishandeld, geschopt en geslagen, etc.); ongewenste seksuele toenadering (seksueel getinte opmerkingen, ongewenst aangeraakt, etc.); seksueel misbruik (aangerand of verkracht).

Betekenis van deze cijfers

De cijfers gepresenteerd in deze verkenning laten hoogstwaarschijnlijk slechts het topje van de ijsberg van het aantal mishandelde ouderen in Nederland zien. De cijfers van zowel SHG's (2432 meldingen en adviesaanvragen) als GGD-en (0,6% van de ouderen is slachtoffer van huiselijk geweld, wat neerkomt op 16.000 ouderen) komen niet in de buurt van het eerder geschatte aantal van 200.000 slachtoffers van ouderenmishandeling (200.000TK 2010/1011). Dat wil nog niet zeggen dat men het aantal slachtoffers eerder heeft overschat. Registratiecijfers van meldpunten zijn vooral een indicatie voor de mate waarin ouderenmishandeling (door het slachtoffer zelf of diens omgeving) wordt herkend en in hoeverre men de weg naar hulp en advies kan vinden. En dat aantal stijgt al jaren. De cijfers van de GGD-en tonen aan dat het erg moeilijk is om op basis van een enquête onder ouderen een prevalentiecijfer te geven. Het verschil met het eerder gevonden prevalentiecijfer van 5,6% (Comijs et al. 1996) is enorm groot. In de GGD enquête wordt alleen naar psychische, lichamelijke en seksuele vormen van huiselijk geweld gevraagd, en niet naar ouderenmishandeling waartoe ook financiële uitbuiting of verwaarlozing worden gerekend. Daarnaast speelt de manier waarop in de enquête van de GGD naar slachtofferschap is gevraagd een rol bij het grote verschil in prevalentie met het eerdere onderzoek. Mensen herkennen zich mogelijk niet in de omschrijving van het fenomeen ('huiselijk geweld'), of staan er niet genoeg bij stil. Bovendien worden de meest kwetsbare ouderen, die het grootste risico lopen om slachtoffer te worden, in de enquête gemist. Als gevolg hiervan mist men een aanzienlijk deel van de slachtoffers.

Ook het veel hogere prevalentiecijfer van 5,6% is mogelijk een onderschatting van de werkelijkheid, omdat hele kwetsbare groepen ook toen niet werden bevraagd.

Hoe verder

Het SCP zal in juni 2015 met een publicatie komen waarin alle in Nederland beschikbare gegevens over aard, omvang en oorzaken van ouderenmishandeling worden samengevoegd. Hiervoor zullen de meldingen van ouderenmishandeling bij de SHG's en gegevens van de GGD nader worden geanalyseerd. Daarnaast worden andere gegevens gebruikt, van onder andere het Barometer onderzoek naar de herkenning van ouderenmishandeling bij professionals en vrijwilligers in de zorg van het Verwey-Jonker instituut en kwalitatieve gegevens van een onderzoek naar slachtoffers en plegers van ouderenmishandeling bij de Leyden Academy on Vitality and Aging en de Inspectie Gezondheidszorg (IGZ). Dan gaan we ook verder in op de vraag wat nog niet bekend is en of (en hoe) dat (beter) kan worden onderzocht.

Literatuur

Comijs, H.C., C. Jonker, A.M. Pot en J.H. Smit (1996). *Agressie tegen en benadeling van ouderen. Een onderzoek naar ouderenmishandeling.* Amsterdam: Vrije Universiteit.

GGD (2014). *Tabellenboek G4 gezondheidsmonitor 2012.* GGD Amsterdam, GGD Haaglanden, GGD Rotterdam-Rijnmond, Gemeente Utrecht, Volksgezondheid. Maart 2014. GGD kennisnet2.0 (webpublicatie).

Moerman, Meta, Jolanda Terpstra, Esther Poort, en Annemarie Venemans (2014). *Volwassenen- en ouderenmonitor GGD Gelderland-Zuid. Een gezondheidsonderzoek onder volwassen inwoners van regio Gelderland-Zuid naar gezondheid, welzijn, wonen, zorg en leefstijl.* Nijmegen: GGD Gelderland-Zuid.

MOVISIE (2014). *Factsheet meldingen ouderenmishandeling.* Juni 2014. Utrecht: MOVISIE.

Plaisier, Inger en Mirjam de Klerk (2014). *Ouderenmishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik van en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties.* Den Haag: SCP (webpublicatie).

Royers, Theo en Maria van Bavel (2012). *Oud leed. Basisboek ouderen-mishandeling.* Amsterdam: SPW.

TK (2010/2011). *Actieplan 'Ouderen in veilige handen'.* Bijlage Brief aan de Tweede Kamer van 11 maart 2011. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 29389, nr. 30.

TK (2013/2014). *Voortgangsrapportage in de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties.* Tweede Kamer, vergaderjaar 2013–2014, 33 750 XVI, nr. 109.

Auteurs

Inger Plaisier en Mirjam de Klerk
m.m.v. Peteke Feijten (SCP), Annemiek Goes en Lotte Kronenburg (MOVISIE) en Meta Moerman (GGD Gelderland-Zuid).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag

MOVISIE kennis en aanpak van sociale vraagstukken

GGD Gelderland-Zuid

vormgeving: bureau Stijlzorg, Utrecht